

Kur'an'da Bilginin Engelleri

Çeviri: Nuri Dönmez

Muhammed Taki Misbah

Islam perspektifinde insani kemallerin ve ahlaki erdemlerin elde edilmesinin kökü Allah'a iman etmektir. Allah'a inanmanın şartı ise bilgidir. O halde ihtiyari bir olgu ve aracı bir hedef sıfatıyla bilgi elde etmek, imanın, kemaalin ve ahlaki erdemlerin idealliği ışığında olumluluk kazanmaktadır. Çünkü bilgi, kendi başına bütün insani erdem ve yetkinliklerin temeli olan iman için bir öncüdür. Bu hedefe ulaşmak için fizyolojik veya zihinsel olmak üzere uygun çabalar sarf etmeliyiz. Böylece sahih bilgi ve gerçek marifete ulaşmamız mümkün olacaktır.

Biz, bilinmeyen bir problemle karşılaştığımız vakit, diğer bilgilerden istifade etmekte ve o bilinmeyen problemi çözecek şekilde o bilgileri düzenlemekteyiz. Buna mantık literatüründe düşünme denmektedir. Bu olmadan insan için sahih bir bilgi hasıl olmayacaktır. Dolayısıyla da iman elde edilmeyecektir. Bu durumda yani iman yokluğuyla da insanda ahlaki erdemlerin yeşermesi ve gelişmesi için bir

zemin oluşmayacaktır. Başta Kur'an-ı Kerim ayetleri olmak üzere Hz. Peygamber (saa) ve Masum İmamların (as) beyanlarında düşünme, akletme ve bu gibi mefhumlara vurguda bulunulmasının nedeni işte burada aydınlığa kavuşmaktadır. Bu konuda daha önce de açıklamalarda bulunmuştuk ve burada ise bazı örneklerle işaret etmek istiyoruz. Kur'an-ı Kerim, inkar edenlerin diliyle kıyamet gününde şöyle buyuruyor:

“Ve dediler ki: “Eğer söz dinleseydik yahut düşünseydik, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!””¹

Evet, inkar edenler pişmanlık ve hasretle; eğer hakkı duysaydık ve onun hakkında düşünseydik böyle bir duruma yakalanmazdık, diye söylemekte ve günahlarını itiraf etmektedirler. Bu günahın itirafı ve pişmanlık, eğer bu alemde gerçekleşseydi onlar için yararlı olabilir ve onları henüz imkanı olan bu alemdeki geçmiş

¹ Mülk/10

günahlarını telafi etmeye itebilirdi. Ama diğer alemde bu imkan mevcut değildir, insanın itiraf ve pişmanlığının kendisi için hiçbir faydası olmayacaktır.

Bu ayetten iyice anlaşıldığı üzere bazen insan kendi düşünce ve aklına dayanarak ve bazen de başkalarının yardımı ve kılavuzların yol göstericiliğine kulak vermayla bilgi elde etmedeki saadet anahtarını kazanmaktadır. Bunun her ikisi de sahih bilgiyi derk etmenin araçları olacaktır. Ama “Eğer dinlesek veya akletseydik ateşin ashabından olmayacaktık” cümlesinin mefhumu gereğince, ne bizzat düşünen ve ne de ıslah edicilere, peygamberlere ve hidayete erdirenlere kulak vermeyen kimsele rin hiçbir surette saadet yüzü görmeyeceğini anlamak mümkündür. Zira bu yüzden onlar için ne bir bilgi hasıl olmakta ve ne de bir iman elde edebilmektedirler. Aksine onlar, cehenneme girmektedirler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler.”²

Yukarıdaki ayet-i kerime şu manayı ihtiva ediyor: İnsanların çoğunun cehennem ehli olmasının nedeni, akli yetilerin ve diğer bilgi edinme araçlarının doğru kullanılmaması yüzündendir. Bu da onların bu araçlar yoluyla elde edebilecekleri sahih bilgilerden yoksun kalmalarına yol açmaktadır.

² A'raf/179

Bundan dolayı, insani kemal yönüne doğru adım atmak isteyen bir şahsın atması gereken ilk adım akli yetileri, idrak araçlarını yani aklı, gözü ve kulağı iyi kullanmasıdır. Bu da kendi başına ihtiyari bir fiildir. İnsan, kendi iradesi ve bilinçli kararıyla onları kullanmalı ve sonuçta güzel bir netice ve doğru bilgilere ulaşmak için sahih bir yolda onları yönlendirmelidir. Çünkü düşünmek salt dışsal etkenlerden etkilenmeden ibaret değildir; bilakis deruni ve akli bir faaliyettir. İnsan, düşünme esnasında özellikle de gaybi meseleler ve duyuların kapsamından uzak konular hakkında düşündüğünde çelişen ve rahatsızlık veren diğer işlerden ve o fırsatta kendisi için oluşabilecek bazı zevk ve lezzetlerden uzak durup, kaçınmalıdır. Güzel bir manzarayı seyretmek, müzik dinlemek yahut evlilikle ilgili işlerle uğraşmak ve yahut uyumak, dinlenmek ve kaygısızlık bunlara birer örnek niteliğindedir. Bunlar tabii olarak sağlıklı düşünmeye engeldir. İnsan, düşünceye daldığında zorunlu olarak onları terk edecektir. Çünkü düşünmeyle tüm bunlar bir araya gelemmez. Zorunlu olarak ikisinden birisiyle uğraşılacaktır; ya düşünülecek yada zikredilen bu iş ve zevkler ile uğraşılacaktır. Lezzet ve zevklere ulaşmış, onlara yönelik gönül bağı olan kimseler için düşünmek de lazımdır diye bir kaygı olmaz. Şartların hazır olmasıyla onlar, kendi kendilerine ve bilinçsizce alıstıkları zevklere doğru çekilirler. Çünkü bu duysal zevkler kendileri için meleke olmuş ve onlara gönül bağlamışlardır. Müzik dinleme adeti gibi. Buna alışık bir şahıs onun faydasının ne olduğu, daha iyi başka bir işin de yapılıp

yapılamayacağı veya alemde daha zevkli bir şeyin olup olmadığı hususunda düşünmez. Bilakis bu adet kendi kendine onları çeker. Namahreme bakmayı adet edenler de böyledir. Onlar bir dakikalığına gözlerini kontrol etmek isteseler bu kendileri için bir azaptır. Oysaki bunun geleceği hakkında düşünmeksizin kendilerini onunla meşgul etmektedirler.

İnsanda oluşan bu adet ve alışkanlıklar, dış davranışlar veya bizzat insanın ihtiyarı fiillerinin yahut ortamın etkisi altındaki ruhi alışkanlıklar ile irtibatlı olarak nefiste meydana gelmektedir. Bunların hepsi, doğru bir şekilde düşünmeye ve sahih neticelere ulaşmaya engeldir. Gerçekte onun ile çelişmektedir.

Bu çelişkiyi beyan ederken almak istediğimiz netice şudur: İnsan bu çelişkidenden çıkmak ve bu iki yolun başında hareket etmek için seçim yapmaya ve karar almaya ihtiyaç duymakta, kendi ihtiyar ve seçimiyle o iş ve çelişen zevkler yerine düşünmeyi tercih etmektedir. Lakin bazen burada insanı bu tek taraflı seçim ve tercihten alıkoyacak engeller olabilir. Bu seçimin yapılması ve bir tarafın tercih edilmesi için bir dürtünün olması icap eder. Bu durumda düşünmek ve bilgi elde etmek için de daha ön bir bilgiye ihtiyaç duyarız.

“Benim için meydana gelmiş bu fırsattan salt maddi bir zevk olarak mı faydalanmalıyım yoksa düşünerek ve düşünmeye dalarak mı? Elbette bu düşüncenin şimdilik benim için bir zevki ve lezzeti bulunmamakta ve nereye ulaşacağı da ma-lum değildir. Evet, benim için daha iyi ve faydalı olan anlık zevk mi yoksa düşünce midir?”

Doğal olarak fertler, yukarıdaki soruyu yanıtlarken ortak ve aynı şekilde karar vermemektedirler. Meseleye yüzeysel bakanlar ve anlık zevklere

tabi olanlar zevki tercih etmekte ve fırsatı ganimet bilmektedirler. Ama bazıları da düşüncenin anlık zevki olmamasına rağmen büyük eserleri olabileceğinden ve daha çok ve derin zevklere kaynaklık edebileceğinden düşünmeyi anlık zevklere tercih etme gücüne sahiptirler. Fakat şüphesiz düşüncenin bu büyük etkilerine teveccüh

de bizzat düşünce yoluyla temin olmaktadır. Yani eğer kendimiz ve içinde yaşadığımız evren hakkında düşünecek ve Allah, kıyamet ve peygamberlerin varlığı hakikatine erişecek olursak, bizim için daha önemli kemaller, daha fazla lezzetler ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda bu telafi edilmesi imkânsız birçok zararları da ortadan kaldırır.

İnsani kemal yönüne doğru adım atmak isteyen bir şahsın atması gereken ilk adım akli yetileri, idrak araçlarını yani aklı, gözü ve kulağı iyi kullanmasıdır. İnsan, kendi iradesi ve bilinçli kararıyla onları kullanmalı ve sonuçta güzel bir netice ve doğru bilgilere ulaşmak için sahih bir yolda onları yönlendirmelidir.

Bu büyük etkilere teveccüh etmek, güçlü bir etken olarak insanın yolunu değiştirebilir. İnsanı aşağılık maddi lezzetler bataklığından kurtarabilir, varlık hakkında derin düşünceye sevk edip, insani kemallerin zirvesine eriştirebilir.

Bu hakikat, maddi hayat hakkında da insan üzerinde egemen konumdadır. İnsan gelecekteki maddi lezzetler hakkında düşününce bir çok defa anlık ve geçici lezzetlerden el çeker ve gelecekte elde edebileceği daha fazla ve kalıcı lezzetler sebebiyle bir çok sıkıntılara da katlanır. Burada akıl, insan için ortaya çıkan lezzetleri birbiriyle kıyas etmesine hükmeder. İşte burada insan şöyle bir kıyaslamaya gider; anlık lezzetleri terk ederek gelecekte daha fazla ve derin lezzetleri elde etmek bir çok uzun sıkıntılara neden olan anlık lezzetleri elde etmekten çok daha yeğdir. Eğer tecrübeler de insanın pişman olacağını ve geçmişteki duyarsızlıklarından dolayı sıkıntı çekeceğini, ahiret ve ebedi mutluluk hakkındaki bu vurdumduymazlığından dolayı zorluklara düşeceğini gösteriyorsa akıl, insanın bu ihtimalleri değerlendirilmesine ve ciddiye almasına hükmetmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir çok faydalara ve sonsuz mutluluklara sebep olması muhtemel olan bir işi yapmak, şüphesiz insan için fani ve sınırlı kesin bir lezzetten daha değerlidir. Bu ihtimal her ne kadar zayıf da olsa sonsuz ve büyük faydalar içerdiği için yüce bir değere bürünmektedir.

O halde akıl da insana gelecek hakkında düşünmeyi ve bu anlık lezzetlerden geçmesi gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanlarda bu anlık lezzetlere gömülmenin

bizi gelecekteki kalıcı lezzetlerden mahrum kılabilceği hususunda da uyarmaktadır. Aklın bu hükmüne uymak, bu maddi alemde insani değer, şerafet, azamet ve izzete neden olmaktadır. Bunun tam tersine bu aklın hükmüne uymamak ve geçici lezzet ve isteklere boğulmak insanın maddi ve toplumsal geleceğini yok etmektedir. İnsanı değersiz ve istekler peşinde koştuğu geçmişinden pişmanlık duyan bir varlık haline dönüştürmektedir. Bilindiği gibi insanın maddi ve manevi hayatı bu açıdan bir tek kanuna uymaktadır. İnsanın dünya ve ahirette maddi ve manevi hayatının mutluluk ve saadet anahtarı düşünmek ve tefekkür etmektir.

Şimdi düşünce ve tefekkürün önemi ortaya çıktıktan, aklın hükmü gereği düşünmeyi kararlaştırdıktan ve bu karara aykırı anlık lezzetleri terk ettikten sonra ortaya başka bir soru çıkmaktadır. O da şudur:

“Biz hangi hususta ve ne hakkında düşünmeliyiz? Bu farklı hususlardan öncelikli olarak hangi konularda düşünmeliyiz?”

Bu sorunun cevabı da şudur; tabiatıyla burada başka bir tercih yapmak durumundayız. Böylece hakkında düşünülmesi gereken farklı konulardan sadece en önemli ve değerli konular hakkında düşünmüş oluruz. Başka bir ifadeyle doğru bir karar ve tercihle anlık lezzetlerde boğulma yerine geleceğimiz hakkında düşünmeye başlamış oluruz. Ama geleceğimiz hakkında düşünmenin örnekleri çoktur. Örneğin fazla servet elde etmek veya toplumsal bir konum edinmek için neler yapmalıyız diye düşünebilir veya siyasi bir güç elde etmek

için düşünmeye koyulabiliriz. Aynı şekilde Allah ve kıyamet hakkında da düşünebiliriz. Hakeza İlahi nimetlere ve cennete erişmek veya Yüce Allah'ın azabından ve cehennemden kurtulmak için ne yapmak gerekir diye de düşünebiliriz. O halde düşünce örneğinin aydınlığa kavuşması için başka bir tercihte bulunmak durumundayız. Böylece daha önemli ve değerli hususlar üzerinde düşünmüş oluruz.

Dikkat etmek gerekir ki bu aşamada bazı ruhsal etkenler insanın doğru düşünmesine engel olabilir, bu da doğru bir sonuç ve gerçek bir marifete erişmesini engellemiş olur. Yani servet, kudret ve toplumsal makam, mevki ve dünyevi hissedilir etkenler insan için daha çok hissedildiği ve müşahade edildiği için insanın yüzeysel düşüncesinde daha fazla bir çekiciliğe sahiptir ve insanın fikir, zikir, düşünce ve dikkatini kendine çekmektedir. Dolayısıyla insanın bir miktar vaktini Yüce Allah, kıyamet, cennet, cehennem, maddi olmayan metafiziki konular ve diğer gaybi hususlara ayırmaya hazırlıklı olması ve böylece gaybe ve gaybi şeylere iman etmesi için nefisle ve nefsanî içgüdülerle savaşması gerekir.

Hakikatte maddi ve manevi güçler arasında bir savaş baş göstermekte ve bu iki güçten biri galip ve egemen duruma geçmektedir. Eğer insanda maddi güç ve etkenler kuvvet bulacak olursa, artık insan hiçbir zaman manevi işler hususunda düşünemez, aksine bütün gücüyle insanı meşgul eder ve muhalif olan manevi etkenleri gücü oranında zayıflatmaya ve hatta yok etmeye çalışır. Böylece insanın düşünce ve fikri tümüyle ortadan kalkar ve bütün

fikir, zikir ve çabası madde, maddi hayat ve dünyevi menfaatler etrafında döner. İşte burada insan artık yok olmuş sayılır; ancak Yüce Allah mucizevi bir şekilde insanın elinden tutmuş ve onu bu yokluk bataklığından kurtarmış olsun.

O halde hatta ruhsal etkenlerle mücadele sahasında dahi doğru düşünmeye hazırlıklı olmak için bir takım ön bilgilere sahip olmak zorundayız. Bu ön bilgiler esasınca gerekli hususlarda düşünmek için karar alabiliriz. Elbette bu muhalif etkenlerin etki ve nüfuzundan kurtulduğumuz takdirde geçerlidir.

İşte burada şöyle söylenebilir: Nefis tezkiyesinin ve tezhibinin bir aşaması hatta bizzat ilim elde etmekten de önceliklidir. Dolayısıyla insan böyle bir güç elde etmeden, bazı isteklerini terk etmeden ve geçici de olsa bu isteklerini önlemeden asla kendisini doğru bir düşünceye veremez. Belki de işte bu yüzden Kur'an'ın bazı ayetlerinde "*Nefis Tezkiyesi*" eğitim ve öğretimden önce zikredilmiştir. Veya en azından bunun etkenlerinden biri sayılabilir.

O halde biz kemale ermek isteyen bir insan olarak ilk önce düşünceye engel olan etkenlerle savaşmalı daha sonra da doğru düşünceye veya kutsal değerler hususunda tefekkür etmeye mani olan faktörlerle savaşmak durumundayız. Bu savaş sayesinde irade ve kararlılıkla vaktimizin bir bölümünü tefekküre ayırmalıyız. Eğer böyle yapmayacak olursak hiçbir hayır ümit edilemez.

Kur'an bu hususta çeşitli engel faktörlere işaret etmiştir. Bizde gördüğümüz

kadıyla bu faktörlerden bazılarını incelemeye çalışacağız.

Genel anlamda marifet ve bilgiyi engelleyen faktörler iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi insanda düşünce ve fikrin ortaya çıkmasına engel olan veya bu düşüncenin güçlenmesine engel teşkil eden bilgilerdir. Bu engellerden bazıları görüş ve bilgi türündendir.

Bazı yönelim ve tercihler de doğru marifet elde etmeye veya bu marifetin güçlenmesine engel olmaya sebep teşkil etmektedir. Yani bu engeller, yönelim ve tercihler türündendir.

Burada ilk önce birinci türden engellerden bazı örnekler verecek ve bu örnekleri incelemeye çalışacağız.

1- Hisçilik (Duyumculuk)

Bilgiye engel teşkil eden faktörlerden biri duyumculuktur. Bu duyumculukta bir tür düşüncedir; ama başka bir açıdan yöneldiğinde engellerden biri saymak mümkündür. Nitekim duyumculuk (hisçilik) ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.

Velhasıl tabiatın içinde yer alan insan hissedilir ve duyumsanır faktörlerle daha fazla bir alışkanlık ve ünsiyet içindedir. Bu ünsiyet insanın bilgilerinin daha çok

his ve duyular kanalıyla elde edilmesine veya hatta bu bilgilerin duyumsanır faktörlerde hapsolmasına neden olur. Elbette insan akıl sahibidir ve akli vesilesiyle de hissi derk türünden olmayan bir takım hakikatleri elde edebilir. İnsan varlıkların hissedilir ve duyumsanır unsurlarla sınırlı olmadığını anlama gücüne sahiptir. Ama insan tabiat ve his alemiyle daha çok ünsiyet içinde olduğundan ve hiçbir sıkıntıya katlanmadan bu faktörlerle irtibat içine girebildiğinden dolayı hissedilmeyen ve

hisler ötesi konularda da hislerinden istifade edebilir. Hissedilir işler etrafında gezinebilir ve hatta “İnsanın vehim ve kuruntuları doğru düşünmesine engel teşkil etmektedir” diyen bilge kimselerin maksadı da bu dediğimiz gerçektir.

Kur'an'da kendilerine peygamberler gönderilen ve bu peygamberlere iman eden

kavimlerin varlığını ifade eden bir takım ayetler görmekteyiz. Ama bu kavimler doğru dürüst iman etmeleri gerektiği ve insani gelişimleri için sağlam adımlar atması icap ettiği durumlarda kusur etmişler ve dolayısıyla da insani yüceliş seyrinden mahrum kalmışlardır. Bu kavimlerden biri Mısır'da büyük ilahi peygamber Hz. Musa'nın (as) önderliğinde Firavun'un köleliğinden ve zulmünden kurtuluşa eren İsrail oğullarıdır.

Hakikatte maddi ve manevi güçler arasında bir savaş baş göstermekte ve bu iki güçten biri galip ve egemen duruma geçmektedir. Eğer insanda maddi güç ve etkenler kuvvet bulacak olursa, artık insan hiçbir zaman manevi işler hususunda düşünemez

İsrail oğulları bu kurtuluş sayesinde bağımsız olma ve bağımsız bir ideoloji çerçevesinde yaşama imkanına kavuşmuştur. Ama Hz. Musa (as) Allah Teala, kıyamet, vahiy ve benzeri hakikatleri dile getirince İsrail oğulları Yüce Allah'ın peygamberine cevap olarak şöyle dediler:

“Allah’ı apaçık bir şekilde görmedikçe asla sana iman etmeyiz.”³

Onların bu yersiz ve akıldan uzak beklentileri tabiatla iç içe olduklarından kaynaklanmaktaydı ve dolayısıyla da hakikatleri doğru dürüst düşünmelerine engel teşkil etmekteydi. Bu da peygambere iman etmelerine mani olmuştu. Evet, bu bilgi düşünce ve tefekkür alanındaki noksanlıktan kaynaklanmaktadır ve bunun kökleri de insanın duyumculuğudur.

Bu konuda diğer bir takım ayetlerden de istifade edilebilir. Peygamberlerin düşmanları da bireylerin bu duyumculuk halletinden istifade ederek onları doğru dürüst düşünmekten alıkoyuyor veya bizzat kendileri bu halletin etkisinde kalarak hakikatin derkinden mahrum kalıyorlardı. Burada örnek olarak birkaç ayeti aktaralım.

“Kendi kavminden, küfredip de ahirete kavuşmayı yalanlayan ve kendilerine, dünya hayatında refah verdiğimiz önde gelenleri dedi ki: Bu, sizin benzeriniz olan bir beşerden başkası değildir, kendisi de sizin yediklerinizden yemekte ve içtiklerinizden içmektedir. Eğer sizin benzeriniz olan bir beşere boyun eğecek olursanız, şüphesiz siz hüsrana uğrayanlar olursunuz.”⁴

³ Bakara/55

⁴ Müminun/33-34

Bu ayette kavmin önde gelenleri bireylerin duyumculuk halletinden istifade ederek peygamberlerin tıpkı kendileri gibi birer insan olduklarını, kendileri gibi gördüklerini, kendileri gibi yediklerini, kendileri gibi içtiklerini telkin ediyorlardı. Bu kavmin önde gelenleri bu vesileyle maddi olarak hissedilmeyen hakikatleri, vahiy, peygamberleri ve bu konudaki doğru dürüst bir değerlendirmede bulunmayı derk etmekten alıkoyuyorlardı. Böylece kendi siyasi ve iktisadi hedeflerine ulaşmış oluyorlardı. Nitekim bir ayette şöyle yer almıştır:

“Çürümüş bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecekmış? dedi.

De ki: Onları, ilk defa yaratıp inşa eden diriltecek. O, her yaratmayı bilir.”⁵

Bu ayette, ahiretle ilgili hususta kemiklerin çürümesi duygusuyla ahiret inancının temeli hakkında şüphe edilmekte ve bu hakikatin derk edilmesinden aciz kalınmaktadır. Yüce Allah ise onlara cevap olarak deliller ortaya koymakta ve onları tabiatın zahirine boğulma ve duyumculuk esaretinden kurtarmaya çalışmaktadır ve böylece onları inanç temellerini doğru dürüst tanıma yolu olan dikkat, düşünce ve akli yorumlara doğru sevk etmektedir.

Kur'an ayetleri tevhit, teoloji, ahiret, nübüvvet ve vahiy gibi temel İslami inançlar hususunda bazı kimselerin hissi idrakler esasına dayandığını beyan etmektedir. Bu temel ilkelerdeki duyu aletleri his olmadığı için bu hakikatlere ermek yerine bu kimselerde var olan duyumculuk yönelişi

⁵ Yasin/78-79

onların bu temel ilkeleri derk etmesine engel teşkil etmektedir. Bu yüzden onları kınama yerine söz konusu marifetlere erişmek için insanı uygun ve doğru araçlardan istifade etmeye yönlendirmektedir.

Elbette burada tümel bir hakikati de hatırlatmamız gerekmektedir. Kur'an'da duyumculuğun kınanması, mutlak marifeti ve bilgiyi tanımaya engel olanın hissi idrak olduğu sebebiyle değildir, zira hissi idrak de kendi yerinde çirkin görülmemektedir ve insanı doğru bilgiden alıkoymamaktadır. Hatta hissi duyular bu temel ilkelere erişmek için zaruri ve gerekli bir öncül konumundadır. Eğer bir kimse hissi duyulara sahip olmazsa bir çok itikadi marifetlerden ve aklani yetilerden aciz kalacaktır. Bu durumda da şu soru ortaya çıkmaktadır:

“O halde insanı doğru marifetten alıkoyan duyumculuk ne demektir?”

Bu soruya cevap olarak şunu söylemek mümkündür: İnsanın marifete ve bilgiye erişmesine engel olan duyumculuk iki şeydir: Birincisi hissi derklere oranla aşırı bir fikre yöneliştir. Öyle ki epistemolojide bazı kimseler beşeri bütün idrakleri hissi idraklerde özetlemiş ve Duyumculuk ekolünü Akılcılık ekolü karşısında vücuda getirmişlerdir. Elbette bu boş ve anlamsız bir sözdür. İnsan oldukları ve zihinlerinde zihni kaideler hakim olması hasebiyle her ne kadar bu sözleri etmiş ve bu ekolü meydana getirmişlerse de pratik anlamda buna bağlı kalamamışlardır ve aslında bağlı da kalamazlardı. Zira onlar da diğerleri gibi delil getiriyor ve delil ilkelere bağlı kalıyorlardı. Burada artık his ve duyu söz konusu değildi. Eğer dikkat

edecek olsalardı, bu söze bağlılığın beşeri marifetlerden ve bu marifetlere erişmekten mahrumiyet ifade ettiğini görmüş olurlardı.

İkincisi ise hissi idraklerin aşırı pratik yönelişleridir ki bunlar kendi asli görevlerini eda etmekten mahrum kalmışlardır. Yani hakikatte idrakler veya hissi duyular birer ham madde konumunda ve akıl yorumcularının gücü ve etkisi altında bulunmaktadır. Bilgi ve marifet ile irtibat hususunda asıl görevleri akli delil yorum ve çalışma ortamı sağlamalarıdır. Hakikatte bir merdiven konumundadır. Biz bu basamaklarla yükselerek düşünce aşamasına ulaşmaktayız ve oradan da sonuç olarak doğru marifetler elde etmekteyiz. Şimdi eğer tefekkür ve marifet merhalelerine ulaşmak için birer vesile olarak istifade etmek yerine bu vesilelerde boğulacak olursak artık doğru düşünmekten ve değerlendirme yapmaktan mahrum kalırız. Bu durumda da hissi duyular bizleri yükselteceğine ve doğru inanç ve marifetlere ulaştıracağına bizleri bizzat bunlara erişmekten alıkoyar ve doğru düşüncemize engel teşkil ederler bu da doğru marifetlere ulaşmamızı engel demektir.

O halde burada gerekli ve zaruri olan şey, her şeyi yerli yerine oturtmaktır. Aksi taktirde duyumculuk bizleri sahih bir marifete ulaştırmaya engel teşkil ettiği gibi hissi duyuların yokluğu veya hissi duyulara teveccüh etmemekte bizleri doğru marifetlerden ve idraklerden mahrum kılacaktır.

Nitekim taklit ve zanna dayanma gibi diğer engeller hususunda da bu riayetin gözetilmesi gerekir. Biz bu hususu da yeri geldiğinde detaylıca açıklamaya çalışacağız.

Akıl ve düşünce zayıflığına maruz kalan kimseler bizzat düşünecekleri, akıl ve fikirlerini doğru bir şekilde kullanacakları yerde, tümüyle diğerlerinin inançlarına güvenip, itikatlarını o kimselerle yoğurmaktadırlar.

2- Taklit

Düşünmeye ve doğru bir marifet elde etmeye engel olan şeylerden biri de taklittir. Akıl ve düşünce zayıflığına maruz kalan kimseler bizzat düşünecekleri, akıl ve fikirlerini doğru bir şekilde kullanacakları yerde, tümüyle diğerlerinin inançlarına güvenip, itikatlarını o kimselerle yoğurmaktadırlar. İnsanın en doğal mukallitleri yani örnek aldığı, babalarından ve atalarından veya bir toplumda bir neslin önceki nesilden etkilenmesi ve onları taklit etmesidir. Kur'an'ın bir çok yerinde farklı açıklamalarla taklidin düşünceye engel teşkil ettiği belirtilmiş ve taklidin doğru marifetler ve inançlar elde etmeye engel olduğunu belirtmiştir. Bu ayetlerden bazılarına işaret etmek gerekirse bir ayette şöyle buyurulmuştur:

“Yoksa biz, bundan önce kendilerine bir kitap verdik de şimdi ona mı tutunuyorlar?”

Hayır, dediler ki: “Şüphesiz biz, babalarımızı (bizi terbiye eden alimlerimizi) bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve doğrusu onların izleri üzerinde (yürüyüp) doğru yolu bulmuşlarız.”

Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı gönderdiysek, mutlaka oranın varlıkları, “Babalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk, biz onların izlerine uymuşlarız” dediler.

(O uyarıcılar,) “Ben size, babalarınızı üstünde bulduğunuz şeyden daha doğru olanını getirmiş olsam da mı?” deyince onlar, “Doğrusu biz, kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr edicileriz.” dediler.”⁶

Bu ayette ataların taklit edilmesi şiddetle kınanmış ve semavi kitap ve vahye uymanın karşısında beyan edilmiştir. İki yerde bu hakikate işaret edilmiştir. Birincisinde şöyle buyurulmuştur: *“Acaba onlar daha önce kendilerine verilmiş olan kitaba mı uyuyorlar?”* daha sonra da bu inkara dayalı soruya cevap olarak şöyle denmektedir: *“Hayır onlar kendi atalarını taklit ederek bu doğru olmayan inançlarını kabul etmişler ve yaymaya çalışmışlardır.”* İkinci defa yeniden, *“Biz atalarımıza uymaktayız”* diyenlere cevap olarak Allah Resulü (saa) şöyle buyurmuştur:

“Acaba sizlere, babalarınızın sahip olduğundan daha çok hidayete erdirici kornular getirmiş olsak da mı?”

Nitekim başka bir ayette şöyle yer almıştır:

“Ve derler ki: “Eğer dinlemiş olsaydık yada akıl etmiş olsaydık, şu çılgınca yanan ateşin ehli arasında olmayacaktık.”⁷

⁶ Zuhurf/21-24

⁷ Mülk/10

Velhasıl insan, fıtratı gereği geleceği ve akıbetinden bizzat kendisi sorumludur. Öyleyse doğru düşünmeye ihtiyaç duyulan doğru kararların ışığında amel ve davranışlarımızı gelecekte bizleri mutlu kılacak şekilde düzenlemeliyiz. Aksi takdirde kendi geleceğimizi yok eden bizzat bizler oluruz. Böylece şüphesiz mutsuzluğumuzu kendimiz temin etmiş oluruz. Dolayısıyla günahlarımızı başkalarının boynuna atmanın bizler için ne bir faydası vardır ve ne de buna bir hakkımız. Dolayısıyla kendimizden başkasını mutsuzluk nedeni ve suçlu kabul edemeyiz. Zira Allah Teala bu gücü bizim fıtratımızda ve yaratılışımızda karar kılmıştır. Şahsen hak ve batılı teşhis etmek gücüyle donatılmışızdır. Her ne kadar batıl ve hurafi şeylere gömülmüş veya bir toplumda ya da sapık inançlara bağlanmış bir ailede büyümüş olsak da hak ve batılı seçebilme gücüne muktediriz. Dolayısıyla böylesine önemli bir konuda kendimizi ve geleceğimizi körü körüne diğerlerinin inançlarına ve fikirlerine teslim etmemeliyiz. Aksine fitri vicdan Allah vergisi akıl ve fitri ölçülerle söz konusu düşünceleri tartmalı, doğru olanı yanlışından ayırt etmeli ve tarihten ibret almalıyız. Bu sapık inançlara körü körüne teslim olmak elbette ki doğru değildir. Nitekim bu yüzden Allah Teala insanın bağımsız fıtratı hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene...”

Sonra ona kötülüğü ve ondan sakınmayı ilham edene...”⁸

⁸ Şems/7-8

Başka bir ayette ise şöyle buyurulmuştur:

“Hani Rabbin, Adem oğullarının bellerinden soylarını çekip aldı ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diyerek kendilerini birbirine şahit tuttu da onlar ‘Evet, şahidiz’ dediler. (Bunu) kıyamet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz diye (yaptık).”

Delail’us Sıdk ve Menakıb-i İbn-i Meğazili’de yer aldığına göre Allah Resulü Muhammed Mustafa (saa) şöyle buyurmuştur:

*“İnsanlar Ali’nin ne zamandan beri Müminlerin Emiri sıfatını aldığını bilselerdi, onun faziletlerini inkâr etmezlerdi. Ali, ‘Müminlerin Emiri’ sıfatını aldığı anda Adem (as) ruh ve ceset arasında idi.”*⁹

Veya ‘‘Daha önce babalarımız Allah’a ortak koştı, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Bâtil işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?’ dememeniz için (böyle yaptık).’’¹⁰

Yukarıdaki ayet, her insanın Allah Teala vergisi bağımsız bir şahsiyeti olduğunu söz konusu etmektedir. Her konuyla uyumlu olarak bundan iki sonuç elde etmek mümkündür. Birincisi şudur; bu fitri şahsiyet ışığında insan tarih ve toplum karşısında yüzde yüz kendisini kaybetmemekte ve onda eriyip, asimile olmamaktadır.

⁹ Delail’us Sıdk ve Menakıb-i İbn-i Meğazili s. 271-272

¹⁰ A’raf/172-173

Elbette biz onlardan asla etkilenmediğini söylemiyoruz, aksine diyoruz ki insan onda yok olmamakta ve kendi özgürlüğünü kaybetmemektedir. Bu esas üzere elbette tarihi determinizm ve felsefi toplum asaleti görüşü karşısında insan bu Kur'anî ve ilahî bakış açısından hakkıyla istifade edebilir. İlahî ve Kur'anî bakış açısında insani fitrat söz konusu edilmekte ve şahsiyet bağımsızlığı insanın tarihi akım karşısında durabileceği bir güce sahip olduğu bir şekilde beyan edilmektedir. İnsan bu bakış açısından kendi gönlünce kendi tercihi, özgür seçimi esasınca ibret alarak ders çıkarabilir. Hatta öyle ki, tarihin akışını değiştirme gücüne sahiptir. Hakikatte insan kendi isteği üzere tarihin akışını başka bir yöne yönlendirme gücüne de sahiptir.

İkinci olarak insan körü körüne taklidi asla tercih edemez. Bunu Yüce Allah ve peygamberleri huzurunda bir özür ve mazeret olarak ortaya koyamaz. Zira insan bu fitri ve bağımsız şahsiyeti sebebiyle böyle bir özü ne bu dünyada ve ne de Allah'ın elçileri huzurunda beyan edemez. Allah'ın huzurunda ve diğer alemde mazeret olarak ortaya koyamaz.

Duyumculuk bahsinde de beyan ettiğimiz gibi ifrat ve tefritten sakınmak insani hayatın ve gelişimin bir gereğidir. Biz şunu söylemek istiyoruz; taklit asla bizim hayatımızda hiç kimsenin görüşünden istifade etmememiz ve başkalarının ilim, inanç, tecrübe ve fikirlerinin bağımsızlığına sahip olduğumuz ve taklidi kınama bahanesiyle çirkin olsun veya güzel, hak olsun veya batıl uzaklaşmak gerektiği anlamında değildir. Nitekim bazı aşırı giden

kimseler özellikle de batılı düşünürlerin fikirleri bağlamında bilhassa kendi bilgilerimizi kınarken birtakım mutlak ve olumsuz yönelişler sergilemektedirler.

Oysa usulen böyle bir şey mümkün değildir. Zira insan türünün hayatı büyük ölçüde öyle bir uyum ve benzerlik içindedir ki fert ve toplumlar kendi hayatlarına genellikle benzeri sorunlarla karşı karşıya gelmektedirler. Bu bağlamda çözüm yolları da benzerlik arz etmektedir. İnsanın yolun yaklaşması için başkalarının kat edilmiş yolunu ve ortaya koymuş fikirlerini dikkatle incelemesi, o fikir ve tecrübelerden hayatını tekâmüle erdirmesi ve toplumsal sorunların çözülmesi için istifade etmesi makul ve doğal bir gerçektir. Doğal ve makul olmaktan da öte böyle olmak zorundadır. Hiçbir dert veya topluluk başkalarının fikir, tecrübe ve metodlarından istifade etmediğini asla iddia edemez. En azından beşeri toplumlardaki düşünür ve reformistler beşeri marifet, ilim ve düşünceler bağlamında derin veya yüzeysel, geniş veya sınırlı bir takım değişiklikler icat etmektedirler. Bazı metodları kemale erdirmekte yeni bir yol göstermektedirler. Yeni bir takım ilkeler ortaya koymakta veya bir seri bilinmezlikleri keşfederek bu ilimleri ve marifetleri artırmaktadırlar.

O halde Kur'an'ın taklit olarak kınadığı ve bizim de burada açıkladığımız şey körü körüne taklit etmektir. Körü körüne taklit etmek aklani, fikri, manevi ve maddi gelişmemizi engellemektir. Öyle ki, insan bu taklit sebebiyle vahyin bereketli hidayetlerinden, hak marifetlerinden, semavi yüce gerçeklerden, doğru düşünce seyrinden, aklani ve sağlam kılavuzluklardan,

bireylerin doğru tecrübelerinden, insani yüce değerlerinden mahrum kalmaktadır.

Kur'an'ın taklit olarak kınadığı ve bizim de burada açıkladığımız şey körü körüne taklit etmektir. Körü körüne taklit etmek aklani, fikri, manevi ve maddi gelişmemizi engellemektir. Öyle ki, insan bu taklit sebebiyle vahyin bereketli hidayetlerinden, hak marifetlerinden, semavi yüce gerçeklerden, doğru düşünce seyrinden, aklani ve sağlam kılavuzluklardan, bireylerin doğru tecrübelerinden, insani yüce değerlerinden mahrum kalmaktadır

Yani tam tersine insan atalarının ve geçmişlerinin düşüncelerinden, fikirlerinden ve doğru inançlarından kendi gelişimi, kalkınması, marifetler, maddi ve manevi istifadelerde bulunması gerekirken ve bundan ibret alarak gelişmesi yolunda kullanması icap ederken tam aksine körü körüne bir taklide saplanmakta ve bu da insanın geri kalmasına ve yavaş yavaş yok olmasına neden olmaktadır.

Taklit faktörü sadece insanın atalarını taklit etmesiyle özetlenmemektedir. Aksine birçok hususta bu gerçekleşmektedir. Bir millet, maddi hayatında üstünlük sahibi olan bir millet karşısında bağımsızlık ve şahsiyetini kaybetmekte ve akli zayıf kimseler bu gibi hususlarda maddi hayatlarında onlardan elde ettikleri faydalı etkilerin tesirinde kalmakta, abartarak ve mantıksız konuşarak şahsiyeti, hareketleri, davranışları ve tarzları boyutunda onlara cezb olmakta ve korkusuzca bütün her şeyini o modern toplumdan almaya kalkışmaktadırlar.

Bu taklidin en açık örneğini İslam Devrimi öncesi gençlerde ve Pehlevi rejiminde görmek mümkündür. Bazı siyasetçiler baştan ayağa Batılı olmak gerektiğini dile getirmekteydi. Tesettür yasaklanmış, İslam alimlerinin elbiseleri men edilmiş ve bütün bir toplum bir tek elbiseye sokulmak istenmişti. Hepsinden de önemlisi gençler tümüyle fikri ve kültürel açıdan Batının etkisine girmişlerdi. Öyle ki söylenilmesi bile utanç verici olan bir takım davranışlar ve işlere başvuru yapıyorlar ve Avrupalıları taklit etmekle övünüyorlardı. Yürüme tarzları, giyim tarzları, saç ve sakalları, evlerinin dekorasyonu ve bir çok hususta fikir ve düşünceleri tümüyle hiçbir delile dayanmaksızın Batılıların etkisi altında bulunmaktaydı. Daha da ilginç Müslüman olanlar yani Hristiyanlıkla hiçbir ilişkisi olmayan kimseler bile yılbaşı gecelerinde Hristiyan Avrupalıları taklit ederek yılbaşılarını kutluyorlardı. İsa Mesih'e (as) ve Hristiyanlığa inanmayan Avrupalılar bu günü sadece bir gelenek olarak kutlarken Pehlevi rejimindeki Müslümanlar ve birçok İslam ülkesi maddi ve sanayi açısından ilerlemiş olma hasebiyle körü körüne Avrupa'yı taklit ediyor, hiçbir delil ve yorum olmaksızın yılbaşı gecesi Hristiyanların yaptıklarını yapıyorlardı.

Biz Kur'an-ı Kerim'de milletleri taklit hususunda bir takım örneklerle rastlamaktayız. Nitekim İsrail oğulları Mısır'dan hareket edip mukaddes topraklara yönelince yol esnasında bir şehre uğradılar. O şehrin insanları refah içinde yaşıyorlardı. Yaptıkları güzel ve ihtişamlı bir put hanede putlara ibadet ediyor, putperestlik ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Burada dans edip,

sevinç çılgınlıkları atıyor, şarap içip, partiler düzenleyerek eğleniyorlardı. İsrail oğulları bu manzarayı görünce oldukça şaşırıp, beğenmişler, içlerine işleyen bu manzara karşısında kendilerinden geçmişlerdi. Kendi geçmiş sorunlarını unutarak Allah Resulü'nün sözlerini bir kenara itmiş ve Musa'dan (as) onların tanrısı gibi kendilerine bir tanrı yapmasını istemişlerdi. Nitekim bu ayıp Kur'an ayetlerinde şöyle yer almıştır:

“İsrail oğullarının denizden geçmelerini sağladık. Putlara saygıyla tapınmakta olan bir topluluğa rastladılar. “Ey Musa! Bunların birçok ilahları olduğu gibi sen de bize ilah yap” dediler, Musa, “Doğrusu siz bilgisiz bir topluluksunuz.” dedi.

“Şüphesiz içinde bulundukları şey (putperestlik) yok olacak ve işledikleri boşa gidecektir.”

“O sizi âlemlere üstün kılmışken, ben size Allah'tan başka bir ilah mı arayacağım?” dedi.

Hani size dayanılmaz işkenceler yapan, kızlarınızı sağ bırakıp, erkek çocuklarınızı öldüren Firavun ailesinden sizi kurtardık. Bunda Rabbinizden sizin için büyük bir imtihan vardı.”¹¹

Bu istek hakikatte taklit ruhunun bir başka tecellisiydi. Bu kavimde de taklit ruhu tecelli etmişti. Hz. Musa (as) onların kurtuluşu için büyük sıkıntılara katlanmış olduğundan bu sözlere kızdı ve onları bu cehaletleri, bilgisizlikleri, fikri donuklukları,

körü körüne başkalarının batıl fikirlerini taklit etmelerini kınadı.

Bu isteğin ruhsal yorumu şudur; onlar söz konusu şehirdeki halkın refah içinde yüzdüğünü görmüş ve onların çok güzel bir şehre sahip olduklarını müşahade etmişlerdi. Yüksek tepeler üzerindeki put hane, ağaçlarla dolu bağlar, çeşitli meyveler, çeşmeler, havuzlar, akarsular, güzel kadınlar ve ihtişamlı evler tabiatıyla onların dikkatini kendine çekmişti. Onlar, bu durumu kendi durumlarıyla mukayese ediyorlardı. Onlar, kendilerinin sürekli avare olduğunu düşünüyor ve doğru dürüst bir hayata sahip olmadıklarını zannediyorlardı. Zira onlar, bir zamanlar bedevi idiler ve uzun bir müddet Mısırlıların kölesi olarak yaşamışlardı. Şimdi de Firavunların sultanı altından kurtulmuş olmalarına rağmen yine de avare idiler. Ne bir evleri, ne bir şehirleri, ne bir meskenleri, ne bir bağları, ne bir bahçeleri, ne de bir gelecekleri vardı. Gelecekte başlarına neler geleceğinden hiçbir haberleri yoktu. Böyle bir durumda o şehir halkını müreffeh ve modern bir hayat içinde gördüklerinde onlar gibi olmak arzusuna kapıldılar ve onlar gibi yaşamak istediler. Ama o halkın en açık üstünlüğünü put hanede gördüler. Putlara tapmayı ve onların özel merasimlerine göz diktiler. Bu açıdan Hz. Musa'dan (as) onların putu gibi kendilerine bir put yapmasını ve yaşam tarzı, ibadet, din ve kutsama gibi hususlarda onlar gibi olmayı istediler. Bu sebeple de Hz. Musa (as) cehalet ve bilgisizlikleri dolaısıyla onları şiddetle kınadı.

Sonuçta sahih bir marifete ulaşmaya engel olan faktörlerden biri de mantıksız

¹¹ A'raf/138-141

ve körü körüne taklit etmektir. Bu taklit ister atalarının taklidi olsun, ister geçmiş tarihten olsun ve isterse de körü körüne bir taklit olsun hiç fark etmez. İnsan atalarını taklit yerine onlardan ibret almalıdır. Dolayısıyla insanın üstünlük gördüğü bir kimseyi veya toplumu körü körüne taklit etmesi şiddetle kınanmıştır.

3- Zanna Dayanmak

İnsanı doğru bilgiye ulaşmaktan alıkoyan faktörlerden biri de zanna dayanmak âdetidir. Biz bugün bütün olayları ve cüzi hadiseleri bilme konumunda değiliz. Çeşitli konularda yakine erişmek oldukça zordur. Bu açıdan genellikle her konuda bilgi edinme zahmetine katlanmamaktayız. İşlerimizin kökeni daha az zahmetle elde ettiğimiz zanlara dayanmaktır. Hareket edince, bir hedefe gitmek için arabaya binince bu arabanın bizi yüzde yüz hedefe ulaştıracağı hususunda kesin bir güven içinde değiliz.

Aksine birçok engellerin bizleri hedefe ulaşmaktan alıkoyacağı ihtimalini de vermekteyiz. Örneğin araba kaza yapabilir, bozulabilir veya bir takım başka sorunlar ortaya çıkabilir. Ama yine de bu araçtan istifade etmek ve hedefe ulaşmak hususunda bir zan taşımaktayız. Bu zan harekete geçmemizi ve hayat programımızı düzeltmemizi sağlamaktadır. Genellikle hayatımızın diğer işleri de bu esas üzeredir. Yani biz hayattaki birçok işimizi zanna güven esasına dayandırmaktayız. Bu zanna güven bir alışkanlık olarak hayatımızın bütün boyutlarını, hareketlerimizi ve duruşlarımızı kapsamaktadır.

Öte yandan sıradan ve maddi olaylarda zanna dayanmak bizler için büyük bir sorun çıkarmamaktadır. Ama birçok zararlar buradan vücuda gelmektedir. Dolayısıyla da bu önemli konularda ilim ve yakın elde etme peşine düşmemekteyiz.

Kur'an-ı Kerim bir çok yerde kâfir ve müşriklerin sorunlarının bu yersiz ve mantıksız zanna dayanmaktan kaynaklandığını belirtmekte ve onları zan ve vehimlerine dayandıkları için şiddetle kınamaktadır. Burada bazı ayetleri örnek olarak göstermekte yarar var ve bazı ayetler müşriklerin şirk koşmasının sebebinin zan olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

“Yüce Allah, çocuk edindi” dediler. O, (bundan) yücedir ve O, hiç bir şeye ihtiyacı olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Kendinizde buna ilişkin ispatlayıcı bir delil de yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi (nasıl) söylersiniz?” ¹²

Hakim Haskani’nin nakline göre İbn-i Abbas bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:

“Kendi aralarında tartışan topluluk, bu münakaşayı Hz. Peygamber’e (saa) götürdüler ve Allah Resulü (saa) bazı sahabelerine onların aralarında hüküm vermelerini istedi. Ama verdikleri hükme razı olmadılar. Daha sonra İmam Ali’nin hüküm vermesini istedi. Ali (as) onların arasında hüküm verdi ve onlar onun verdiği hükme razı oldular. Bunun üzerine bazı münaфіklar onlara şöyle dedi: “Falan kişi size hüküm etti, fakat razı olmadınız. Fakat Ali size bir hüküm verdi ve onun hükmüne

¹² Yunus/66

razı oldunuz vay halinize!” Bunun mukabilinde Yüce Allah Ali hakkında mezkur ayeti indirdi.”¹³

“Onların çoğu zanna uyarlar; zan ise şüphesiz, hiç bir şey ile (insanı) haktan müstağni kılamaz. Yüce Allah, yaptıklarını şüphesiz bilir.”¹⁴

Söz konusu ayetlerde şu hakikat ortaya çıkmaktadır; Allah Teâla, müşriklerin batıl inançlarını ve temelsiz şirk koşmalarını zan ve vehimlere dayandırmaktadır. Onların inançları ve amelleri zan ve vehimlerden başka bir esasa dayanmaktadır.

Bazı ayetlerde ise kıyametin inkar edilmesi ve bu maddi âlemden başka bir âlemin varlığının reddedilmesi inancı da zanna dayandırılmakta, vehim ve hayallerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Örneğin şöyle buyrulmaktadır:

“Biz gökyüzünü, yeryüzünü ve ikisi arasında bulunan şeyleri batıl olarak yaratmadık. Bu, inkârcıların zannıdır. Ateşten (görecekları azaptan) dolaylı veya o inkâr edenlere!

Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah’tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?”¹⁵

Yüce Allah, diğer ayetlerde bazı sapık inançların da bu zan ve vehme dayandığını belirterek şöyle buyurmuştur:

¹³ Şevahid’ut Tenzil c. 1 s. 265

¹⁴ Yunus/ 35-36

¹⁵ Sad/27-28

“Doğrusu ahirete iman etmeyenler, melekleri dişi isimlerle isimlendirirler.

Oysa onların bununla ilgili hiç bir bilgileri yoktur. Onlar, yalnızca zanna uyumaktadırlar. Oysa gerçekte zan, haktan yana hiç bir yarar sağlamaz.”¹⁶

Şimdi de şu soruyu sormak gerekir; zanna güvenmekten maksat nedir ve neden çirkindir? Özellikle de şu hakikatin göz önünde bulundurulması gerekir ki, şüphe ve zan kesin bir ilme ulaşmak için iki basamak ve iki adım konumundadır ve usulen kesin bilgiye ulaşma yolu şek ve zandır. Biz evvela bir şey hakkında şüphe etmekteyiz ve daha sonra da o konu hakkında doğal olarak derin düşüncelere dalarak bir taraf gözümüzde güçlenmektedir ve içinde olumlu ve olumsuz ihtimalin eşit olduğu şüphe haletinden yavaş yavaş dışarı çıkmaktayız ve daha sonraki aşamada bu iki ihtimalden biri gözümüzde üstün konuma geçmektedir. Her ne kadar karşı ihtimal yüzde yüz ortadan kalkmamış olsa dahi bu böyledir. Yani şekten sonra zanna ulaşmaktayız daha sonra da düşünerek ve inceleyerek yolumuza devam etmekte ve üçüncü aşamada kesinliğe ulaşmaktayız.

Bu açıklamalar esasınca bir açıdan şöyle söylememiz gerekir; zanna dayanmak, kesin ilme ulaşmak için gereklidir. Aslında böyle bir itimat ve güven içinde olmamız gerekir. Dolayısıyla yukarıdaki sorunun cevabı bu konu incelendiğinde ve tümüyle açıklığa kavuştuğunda bir zaruret arz etmektedir. Yukarıdaki soruya cevap olarak şöyle söylemek mümkündür. Zan bazen

¹⁶ Necm/27-28

ruhsal bir halet veya bir inanç olarak kullanılmaktadır ve insan yakın sahibi olmadığı için de tabiatıyla bu halet kendisinde olumsuz bir değer olarak algılanmamalıdır. Aksine yakın ve kesin ilme bir geçiş köprüsü olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla bu haletin olumlu bir değeri vardır. Yani bu halet bir geçiş ve kesin ilme ulaşma vesilesi olmalıdır. Ama zanna dayanmanın çirkin olduğu yerlerde bu çirkinlik, söz konusu haletten kaynaklanmamaktadır. Aksine bu haletin gerektirdiği şeyler sebebiyledir. Yani zan her zaman insanı yakine ulaştırmamaktadır ve yakine ulaşmanın öncülü vaki olmamaktadır. Birçok hususta insan zan sebebiyle gerçeklerden uzaklaşmaktadır. Bu durumda gerçekle uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan da her ne kadar insan yakın ettiğini hayal etse bile bu yakınle hâsıl olan kendi kesin inancı gerçeklere aykırıdır. Kur'an-ı Kerim işte bunu zan olarak değerlendirmektedir. Zira batıl bir inanç hususunda kesin bir inanca sahip olmak hakikati elde etmeye engel teşkil etmektedir. Eğer insan akıl yoluyla dakik bir şekilde inceleyecek ve düşüncesini gerektiği gibi kullanacak olursa, bu inancının temelsiz olduğu açığa çıkacak ve böylece hakikatin tertemiz kaynağına ulaşmış olacaktır.

Bu bilgiler ışığında Kur'an'ın kınanmış olduğu zanna itimat etmekten maksat iki şeydir. Birincisi her ne kadar kesin bir inanca dayansa da gerçeklere aykırı olan bir inanca güvenmek, ikincisi ise kesin olmayan bir inanca dayanmak yani zan içinde olmak. Bu her ne kadar gerçekle uyum içinde olsa da durum aynıdır. Zira ilk durumda insan hakikate ulaşmamıştır, hakikati

elde etmemiştir. Her ne kadar yakın içinde olsa da bu böyledir. İkinci hususta ise yol, metot ve haleti güvenilir değildir ve gerekli sağlamlığa sahip bulunmamaktadır. Sıhhati hakkında hiçbir garantisi yoktur ve bu haleti insanı hakka ulaştırmamaktadır. Akıllı insan, hayatını hakikatler esasına dayandırır. Vehimler ve hayaller esasına değil. Özellikle itikadi konularda ve dünya görüşünün temel ilkelerinde gerçekleri kesin derk etmek ve kesin bir inanca sahip olmak gerekir. Yani gerçekleri derk eden bir ilim sahibi olmalıdır. Bu ilim de, doğru ve mantıki bir yolla elde edilmiş olmalıdır. Bu yolu insanlar, insani fitratı gereği hakikatleri keşfettiği bir esnada kat etmekte ve hedefe ulaşmaktadır. O halde kesin bir bilgi elde etmenin engellerinden biri de zanna dayanma haletidir. Biz günlük hayatımızda bu zan üzere yaşamaktayız ve bu zannı adet haline getirmiş bulunmaktayız. Bizler için bir alışkanlık haline gelmiştir. Öyle ki önemli ve temel konularda bile kesinliği elde etme düşüncesine kapılmamaktayız. Kur'an-ı Kerim bizlere bu tür adetlerin tehlikeli olduğunu beyan etmektedir. Gerçi günlük olaylarda ve hayatın sade konularında özellikle yakini bir ilim elde edilmezse, zan ile iktifa etmek mümkün olabilir. Ama bu tür adetler ister istemez önemli ve temel konularda da kesin ilim elde etme yolunu kapamamalıdır. Aksi takdirde bu halet bizleri asla hakka ulaştırmaz ve birçok açıdan büyük zararlar görmemize neden olur.

4- Çelişen Yönelimler

İnsanı doğru bir marifet elde etmek ve ilme ulaşmaktan alıkoyan engellerden biri de yöneliş ve eğilimler ile ilgilidir. Örneğin insan, her ne kadar hak marifet ve öğretiler elde etme yoluna girecek olursa, bir takım maddi menfaatlardan mahrum kalacağını düşünecektir.

Genellikle dünyada refah ve bolluk içinde yüzüp, lezzet içerisinde yaşayan kimseler bu bulundukları duruma büyük bir bağlılık ile sarılmışlardır. Öyle ki eğer bu durumun tehlikeye düşeceğini hissedecek olurlarsa, zihinlerini o şeyle meşgul etmeye yanaşmaz ve aksine ona karşı savaşmaya kalkışırlar.

Genel olarak Kur'an ayetlerinde doğru düşünmeyle ilgili olarak gözle görülür üç engel beyan edilmiştir:

Kur'an'ın kinamış olduğu zanna itimat etmekten maksat iki şeydir. Birincisi her ne kadar kesin bir inanca dayansa da gerçeklere aykırı olan bir inanca güvenmek, ikincisi ise kesin olmayan bir inanca dayanmak yani zan içinde olmak.

insanın düşünmesini ve geleceğini basiretli bir şekilde görmesini engellemektedir. İnsanın dünyevi veya manevi, ahlaki ve uhrevi geleceğini düşünmesine engel teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle, insanın hayatı tümüyle hayvani ve içgüdüsel bir hayat haline dönüşmektedir. Bu gerçek birçok Kur'an ayetiyle sabittir. Biz burada yalnızca birkaç örneğe işaret etmekle yetineceğiz. Bir ayet-i kerimde şöyle buyrulmuştur:

“Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır; onlarla kavramazlar; gözleri vardır; onlarla görmezler; kulakları vardır; onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar. İşte asıl gafiller onlardır.” ¹⁷

a) Anlık Lezzetler ve Hevesler

Bütün insanlarda icmali olarak bu halet mevcuttur. Elbette bazı kimselerde bu istekler akıllıca ve belli bir çerçevede mevcut olduğundan farklıdır. Bu durumda söz konusu hal, insanın gerekli işleri ile uyumsuzluk ve çelişki halinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla da insanın düşünmesine, fikrine ve geleceğini görmesine engel teşkil etmemektedir. Ama diğer insanlarda bu tür lezzet ve istekler tuğyan edip, sınırları aşmakta ve insanın fırsatları kaybetmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda

b) Geleceğe Yönelik Aşırı Maddi Arzular

İkinci aşamada bazı kimseler aklını kullanmakta ve tümüyle anlık lezzet ve isteklere kapılmamaktadır. Ama düşünceleri, zikirleri ve fikirleri genel olarak dünyevi konularda özetlenmektedir. Servet elde etmek, kudret sahibi olmak, makam peşinde koşmak, dünyevi toplumsal bir konum elde etmek halleri bu kimseleri öylesine meşgul etmiştir ki, bu kimseler

¹⁷ Araf/179

Allah'tan, kıyametten, maneviyattan ve geleceklerinden tümüyle gaflete düşmüşlerdir. Hakikatte bunların fikirleri birinci grup kimseler gibi ölmüş ve yok olmuş değildir. Ama bunların fikirleri de dünyevi ve maddi yönelişlerin esareti altındadır. Mala tapınma, makam peşinde koşma, kudret aşığı olma gibi haletleri vardır. Hiç bir zaman bu maddi ve dünyevi yönelişlerin karanlık zindanlarından dışarı çıkamazlar. Ruh, reyhan, cennet nimeti, Allah'a yakınlık ve O'nun rahmetinden istifade edemezler.

Elbette bu grup, Allah, Resul ve kıyamet hakkında art niyetli de olmayabilirler. Ama tümüyle mal, makam ve kudrete dalmış ve sonuç olarak da bu türlü konulardan tümüyle gaflet etmişlerdir. Bu konuda da nice ayetler vardır ki onlardan bazılarına işaret etmek gerekir. Örneğin bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Mal ve evlat çoğaltma yarışı sizi oyadı.” ¹⁸

Aynı şekilde şöyle buyurulmuştur:

“Rabbimiz! Bize dünyada ver. diyen insanlar vardır. Öylesinin, ahirette bir payı yoktur.” ¹⁹

Tabiatıyla ayette geçen “Yekulu” ke-limesinden maksat sadece dille söylemek değildir. Aksine şu manayı ihtiva etmektedir; onlar yalnızca bu dünyayı istemekte fikir, düşünce, plan, amel ve davranışlarını tümüyle bu hedefe ulaşmak için kullanılmaktadırlar. Bir başka ayette de şöyle yer almaktadır:

¹⁸ Tekasür/1

¹⁹ Bakara/200

“İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiç bir şeyleri olmayan kimselerdir. Dünyada yaptıkları boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları şeyler de (zaten) bâtıldır.” ²⁰

c) Allah, Peygamber ve Dine Düşmanlık

Üçüncü aşamada bulunanlar ise öyle kimselerdir ki, fikirleri yine de canlıdır ve birinci grup gibi değildir. Aslında bu tür konular hakkında hiç düşünmemektedirler. Allah ve Peygamber'ine düşmanlık içerisinde ve bu konuda faaliyet göstermektedirler. Her ne kadar bu inatları bir tür tepki mahiyetinde olsa da ve makam düşkünlüğü, dünya ve mal sevgisi gibi maddi ve olumsuz yönelişlerden kaynaklanan bu tür eğilimlerin ortaya çıkışı, Allah ve Allah'a tapanlara düşmanlık, yalanlama, sırt çevirme, cinayet ve kan dökücü olarak zuhur etmektedir.

Sonuçta bu üç tür yöneliş ve eğilim tümel bir yöneliştir ve her biri diğeriyle farklılık arz etmektedir. Ama her üç türü de; insanı, hakkında düşünmesi gereken konularda sahih bir düşünceden ve tefekkürden alıkoymaktadır.

Biz, başka bir açıdan da doğru düşünceye engel teşkil eden yönelimleri değerlendirebiliriz.

Kur'an-ı Kerim, toplumda bir grubu refah içinde yüzüp, israf edenler ve peygambere karşı savaşanlar olarak tanıtmaktadır. Bir peygamber geldiği zaman bu kimseler onların karşısına dikilmiş ve muhalefet

²⁰ Hud/16, İsra/18, Şura/20

etmişlerdir. Onların muhalefet etmesinin sebebi de, rahatlık ve refah içerisinde bir hayat istemişler ve kendi hayatlarında hiç bir eksiklik hissetmemişlerdir. Öte yandan inançları, eğer peygamberlerin yolunu kabul edecek, onların davetine icabet edecek olurlarsa bu lezzet verici hayatları tehlikeye düşecek ve yok olacak şeklindedir. Bu refah ve nimete tamah ve yöneliş onların muhalefetine kaynaklık etmiştir.

İnsanoğlunu marifet elde etmekten alıkoyan ikinci yöneliş ise toplumsal konuma karşı duyulan eğilimdir. Eğer insan Allah, kıyamet ve ahireti kabul etmenin kendi toplumsal konumuna zarar vereceğini düşünecek olursa, bu düşünce onu söz konusu konular hakkında düşünmekten mutlaka alıkoyacaktır. Elbette insanlardan birçoğu toplumsal konum ve makamları, kendi maddi menfaatlerini temin etmesi için istemektedirler. Böylece elde ettikleri başarıyla bir

takım art niyetlere yönelmekte, haksız tasarruflarda bulunmaktadır. Ama bu her durumda geçerli değildir. Bazı kimseler için bizzat makam bir önem arz etmektedir. İnsanlar içerisinde bir tür itibar sahibi olmak da bazı kimseler için ruhsal yönelişlerden ve isteklerden biridir. Bazı kimseler kendisine lider denilmesini ve kendisine saygı duyulmasını arzu ederler.

Bu kimseler birinci grubun tam aksine maddi menfaatleri tehlikeye düştüğü an makamlarının korunmasını isterler. Hatta birçok defasında makam, mevki ve şöhrat elde etmek için akıl almaz harcamalarda bulunurlar. Bu eylem, makama karşı duyulan isteklerin kendi yerinde bağımsız bir yöneliş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla da insanın doğru bir şekilde düşünmesine engel teşkil etmektedir. İnsan bu yöneliş sebebiyle hakikat ve marifete ulaşmaktan mahrum kalmaktadır. Çünkü peygamberleri takip edecek olurlarsa bu makamları tehlikeye düşecektir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayetler bu konuya işaret etmektedir. En azından bu gerçeği anlamak mümkün olmaktadır. Örneğin bir ayette şöyle buyrulmuştur:

“Kendilerine güç (izzet) sağlasınlar diye, Allah’tan başka ilahlar edindiler.” ²¹

Allah Teâla bir başka ayette ise şöyle buyurmaktadır:

“Onlar, iman edenleri bırakıp da inkârcıları dost edinirler. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz izzet bütünüyle Allah’ındır.” ²²

Kur'an-ı Kerim, toplumda bir grubu refah içinde yü-züp, israf edenler ve peygambere karşı savaşımlar olarak tanıtmaktadır. Bir peygamber geldiği zaman bu kimseler onların karşısına dikilmiş ve muhalefet etmişlerdir. Onların muhalefet etmesinin sebebi de, rahatlık ve refah içerisinde bir hayat istemişler ve kendi hayatlarında hiç bir eksiklik hissetmemişlerdir.

²¹ Meryem/81

²² Nisa/139

Bu ve benzeri ayetlerden şu neticeyi ulaşılmaktadır; önceden de yalancı tanrı ve putlara tapan kimseler, toplumsal konum ve izzete göz dikmiş kimselerdir. Onlar bu makam düşkünlüğüne öylesine gönül vermişlerdir ki, artık bu kimseler hak, hakikat, Allah, kıyamet, vahiy ve nübüvvet hakkında düşünecek bir halde değillerdir. Zira bu tür düşünceler onların kendi toplumsal konumlarıyla çelişmektedir.

İnsanı doğru düşünceden ve marifetten alıkoyan üçüncü nefsanî yöneliş ve ruhsal faktör ise kibir ve kendini büyük görmeye meyilli olmaktır. Bu da insanlarda şiddet ve zaaf olarak farklılık göstermektedir. Bazen bu halet bir kimsede çok şiddetli olabilir. Bu kimseler başka bir varlık karşısında tevazu göstermeyi bir utanç sayarlar. Hatta bundan da öte kendilerini ve bütün âlemleri yaratan karşısında dahi boyun eğmez, tevazu göstermezler ve bu da kibrin en üstün ve tehlikeli derecesidir. Örneğin tarihte yer aldığına göre Taif Ehli kimseler Allah Resulü (saa) güçlenince kendilerini İslam dinini kabul etme mecburiyetinde hissettiler ve ona şu teklifi sundular:

“Biz senin dinini kabul ediyoruz lakin sen bizi namaz ve secde etmekten maruz görmelisin. Bizleri Allah karşısında secde etmekle görevlendirme ve bil ki; bu iş bizlere çok ağır gelmekte ve bizler buna asla tahammül edememekteyiz.”

Bu teklifin psikolojik tefsiri ancak şu olabilir; onlardaki tekebbür hali çok güçlüydü ve hatta Yüce Allah karşısında secde

etmeye dahi yanaşmıyorlardı. Bu tür tekebbür şeytanda dahi yoktu. Zira Şeytan Allah Teala karşısında mütevazıydı. Şeytan altı bin yıl Allah Teala'ya ibadet etmemiştiydi.

Evet, Şeytan Allah Teala karşısında secdeye kapanmayı bir utanç olarak görmüyor ve bunu uzun uzadıya yıllar boyunca yerine getiriyordu. Sadece Allah'ın emri üzere Âdem (as) karşısında secdeye kapanmayı bir utanç olarak değerlendirdi. İsyan etti ve bu isyan onun yok oluşuna ve çökmesine neden oldu. Dolayısıyla eğer bazı kimseler Allah'ın emri karşısında teslim olmayı ve tevazu göstermeyi bir utanç olarak görüyorsa, tabiatıyla o kimse Şeytandan da daha kötüdür.

“Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler alçalmış olarak cehennem gireceklerdir.”

Ama elbette kibrin daha küçük ve zayıf dereceleri de oldukça çoktur. Kur'an'da da bunun tarihi örneklerine birçok yerde işaret edilmiştir. Peygamberlere itaat etmeyen önceki ümmetlere işaretlerde bulunulmuştur.

Sonuç olarak kendini beğenmek, bağnazlık ve gurur da tıpkı tekebbür gibi doğru bilgi elde etmeye engel olan yönelişlerden biridir. Örneğin ırkçı bağnazlıklar, milliyetçilik, fırkacılık yani tümüyle bütün bağnazlıklar batıl ve yersizdir. İnsanın kendi davranışları hakkında şekke düşmesine, düşünmesine ve bu düşünce yoluyla doğru ve sahih inançlara dayanmasına engel teşkil etmektedir.